

OLLAKO KAKSIKIELINEN VAI EIKÖ OLLA?

—♦—
SIRJE HASSINEN

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
OULUN YLIOPISTOSSA
31. TOUKOUUTA 2002

Kieli, kulttuuri ja ihminen. Kieli on jotakin niin tavallista, arkielämään kuuluvaa, ettei ihminen tavallisesti pysähdy pohdiskelemaan, milloin, miksi tai miten hän on omaksunut äidinkieltä. Mikä on kielen rooli ihmisen elämässä? Mitä on äidinkieli ja voiko äidinkieliä olla enemmän kuin yksi? Milloin vieraasta kielestä tulee »oma kieli»? Kuka on kaksikielinen? Tänään puhumme kielistä, oikeastaan kahdesta ensikielisestä, siis kaksikielisydestä.

Olen seurannut, miten kaksi läheistä sukulaiskieltä, viro ja suomi, omaksutaan samanaikaisesti ja miten lapset reagoivat kielten eroihin ja yhtäläisyyksiin. Termit äidinkieli ja ensikieli ovat vaikeita, koska ne voidaan määritellä eri kriteereistä lähtien. Usein näitä termejä on käytetty lapsen ensimmäisenä omaksumasta tai ensisijaisesta kielestä. Skutnabb-Kangas esittää viisi äidinkielen määrittelyn kriteeriä: alkuperä, hallinta, käyttö, samastuminen ja automaattistuminen. Hänen mielestään paras määri-

telmä on seuraava: Äidinkieli on se kieli, jonka on oppinut ensiksi ja johon samastaa itsensä. Lapsi voi omaksua myös kaksi tai useampia äidinkieliä ensikielinsä. (Skutnabb-Kangas 1988: 34–38.) Jos lapsi omaksuu perheessä kummaltakin vanhemmalta kielen, on todellisuudessa kysymys »äidinkielestä» ja »isänsielestä» (Saunders 1982: 152).

Kaksikielisyys tunnetaan ihmisen alkuperästä lähtien, ja sitä esiintyy tavalla tai toisella lähes kaikkialla maailmassa. Todellista yksikielisyttä on edelleenkin vähemmän kuin jonkinasteista kaksikielisyttä: Grosjeanin (1982: VII) mukaan noin puolet maailman asukkaista on kaksikielisiä. Kaksikielisyys määritelmiä on monia, koska ilmiö on »monimuotoinen» (Hoffmann 1991: 14). Kaksikielinen on laajemman määrittelyn mukaan »muitakin kieliä kuin ensikieltään» käyttävä henkilö (Skutnabb-Kangas 1988: 64) ja suppeimman määrittelyn mukaan vain lapsuudessaan ennen neljättä ikävuottaan kaksi kieltä kasvuympäristössään omaksunut (Vihman ja McLaughlin 1982: 36). Kaksikielisyttä ei missään tapauksessa opita siis koulussa

▷

vieraan kielen tunnilla tai kielikurssilla, vaan kieltä omaksuvan on elettävä puhuttavien kielten ympäristössä. Pidän kaksikielisenä ihmistä, joka pystyy aktiivisesti puhumaan, ymmärtämään ja ajattelemaan, varttuneempi myös lukemaan ja kirjoittamaan kahdella kielellä ja automaattisesti vaihtamaan niitä, vaikka lähes samantasoisista osaamista kummassakin kielessä ei olekaan saavutettu. On otettava huomioon, että kukaan yksikielinenkään ihminen ei pysty koskaan omaksumaan äidinkieltään täydellisesti: hän ei esimerkiksi tunne äidinkielenä kaikkia sanoja eikä hallitse äidinkielenä kaikkia eri variantteja.

Kaksikielisyys ei ole staattinen tila vaan dynaaminen prosessi, joka muuttuu elämäntilanteen mukaan ja sopeutuu ympäristöön ja yksilön tarpeisiin. Kielten taitotaso ei ole koskaan lopullinen, vaan niiden hallinta muuttuu koko ajan. Kaksikieliset ihmiset käyttävät tavallisesti kahta kieltään eri(kielisten) ihmisten kanssa eri konteksteissa ja eri tehtävissä (Baker 2001: 16). Kaksikielisen ihmisen käsitys itsestään ja muiden käsitys hänestä vaikuttaa hänen identiteettiinsä kaksikielisenä tai jommankumman kielen puhujana (Skutnabb-Kangas 1981: 88, Hoffmann 1991: 25–27). Jos ympäristö ja läheiset ihmiset suhtautuvat kaksikielisyyteen hyödyllisenä ja myönteisenä asiana, se saattaa kannustaa samanlaisen asennoitumiseen. Halukkuus integroitua tietyssä yhteiskunnassa enemmistökielisten ryhmään saattaa taas vaikuttaa kielteisesti kaksikielisen identiteetin kehittymiseen (Arnberg 1989: 13, 15).

En rajaa kaksikielisyyttä omaksumisiän perusteella, koska myös aikuiset pystyvät omaksumaan toisen kielen. Tärkeintä on, että henkilö pystyy kahdella kielellä ilmaistamaan itseään ja tulee ymmärretyksi omien tarpeittensa mukaan (Skutnabb-Kangas 1981: 90). Kaksikielisyys edellyttää kuitenkin kahden kulttuurin ymmärtä-

mistä, vaikkei välttämättä hyväksymistä.

Jotkut lapset voivat saada kaksi tai useampia kieliä elämänsä syntymästään lähtien. Työssäni simultaaninen eli samanaikainen kaksikielisyys tarkoittaa kahden eri kielen omaksumista kaksikielisessä perheessä, jossa vanhemmat käyttävät kumpikin omaa äidinkieltään lapsen syntymästä lähtien. Väitetään (Baker ja Prys Jones 1998: 41), että vain tiettyyn ikään asti, esimerkiksi simultaanisen eli samanaikaisen kaksikielisyyden yhteydessä, on mahdollista omaksua kielen moitteeton ääntäminen. Jusczykin, Cutletin ja Redanzin (1993: 675) teorian mukaan prosodisesti tärkeä kielen rytmi alkaa kehittyä jo sikiövaiheessa ja lapsi herkistyy äidinkieleen kuuden kuukauden iässä. Siihen mennessä olisi siis kaksikielisen kommunikoinnin alettava.

Varhainen kaksikielisyys puhututtaa. Sekä tutkijat että vanhemmat ovat olleet kiinnostuneita kaksikielisyyden myönteisistä ja/tai kielteisistä vaikutuksista (Arnberg 1987: 21). Vanhempia saattaa arveluttaa, kykenevätkö heidän lapsensa selviämään kahdella kielellä. Uhkakuvat kielilisen kehityksen häiriöistä ja niin sanotusta puolikielisyydestä aiheuttavat kahden kielen käyttämisen pelkoa. Ei pidä kuitenkaan unohtaa niitä lapsia, jotka ovat ongelmitta omaksuneet kaksi kieltä ja kulttuuria (tai useampiakin).

Nykyisen kansainvälisen tutkimuksen mukaan kaksikielisyyttä ei pidetä haitallisenä (Baker ja Prys Jones 1998: 43). Eri yhteyksissä on tutkittu kaksikielisyyden vaikutusta älylliseen, kielelliseen, kognitiiviseen ja sosiaaliseen kehitykseen. Tulokset riippuvat paljon tutkittavien henkilökohtaisista ominaisuuksista ja kielten omaksumistilanteesta, kieliin suhtautumisesta ja tutkimusmenetelmistä eli siitä, ketä ja mitä tutkitaan, ketkä ovat verrokkeina ja niin edelleen. Jotkin seikat, kuten kielten omaksuminen leikin aikana, avoimuus uut-

ta kohtaan ja rohkeus kokeilla, korostavat simultaanisen kaksikielisyyden etuja: pieni lapsi omaksuu kielet helpommin kuin varttuneempi (Baker ja Prys Jones 1998: 658). Oksaar pitää kaksikielisyyden myönteisinä vaikutuksina analyttisen ajattelun lisäksi positiivista vaikutusta lapsen älylliseen kehitykseen, monivaihteisempaa maailmankäsitystä ja ymmärtäväisempää suhtautumista toisiin ihmisiin. Kaksikielisen lapsen on myös helpompi opetella seuraavia vieraita kieliä. (Oksaar 1989: 319.) Tyypillistä simultaanisesti kaksikieliselle lapselle on jo varhaisessa iässä tietoisuus kielistä, joita hän puhuu. Tämä tietoisuus ilmenee esimerkiksi mielenkiintona kieliopillisia seikkoja kohtaan, ja joissakin tapauksissa monikieliset lapset saattavat omaksua kieliopin rakenteet yksikielisiin lapsiin verrattuna nopeammin ja vähemmän virhein, koska he havainnoivat enemmän kielen muodollista puolta (Meisel 1990: 17–18).

Suomesta on kehittymässä monikulttuurinen maa. Vaikka maahanmuuttajia on Suomessa vähiten esimerkiksi kaikista EU-maista (noin 98 580 henkeä eli 1,9 prosenttia väestöstä), heidän määränsä on lisääntynyt voimakkaasti 1980-luvulta lähtien. Vuonna 2000 Suomessa puhuttiin äidinkielenä noin 120:tä eri kieltä (Tilasto ulkomaan kansalaisista 31.8.2000). Monet maahanmuuttajista ovat naimisissa suomalaisen kanssa, ja heillä on alle kouluikäisiä lapsia. On aivan selvää, että Suomessa asuttaessa puhutaan edes jonkin verran suomea, vaikka se ei olisikaan puhujan äidinkieli. Suomen puhuminen ei tarkoita oman äidinkielen salaamista, pois sulkemista. Teoreettisesti Suomi on monikielinen maa ja monilla lapsilla on mahdollisuus kasvaa kaksikieliseksi. Kaksikielisyys on siis aiheena ajan-kohtainen.

Jokainen kokee ja ymmärtää maailmaa omalla tavallaan. Kaksi kieltä ja kulttuuria

vaikuttavat kaikkeen ihmisessä ja läpäisevät hänen koko persoonallisuutensa. Kaksikielisyys ja kaksikulttuurisuus liittyy ihmiseen kokonaisvaltaisesti: se on elämäntyyli ja elämän sisältö. Kaksikieliselle kahden kielen käyttäminen on aivan luonnollista, ja hänen kielensä ovat keskenään kosketuksessa. Kommunikaatioon saattaa liittyä tahallista kielen vaihtoa, lainaamista toisesta kielestä mutta myös tahatonta kielten kosketusta.

Koodien yhdistyminen (code-mixing) kuuluu pienen lapsen kaksikielisyyden kehittymisprosessiin, ja sitä käytetään usein kielten eriytymisprosessin antonyymina (Hoffmann 1991: 103). Kaksikielisen lapsen kielenkehityksen kulmakiviä ovat kognitiivinen kehitys, lapsen tietoisuus kaksikielisydestään ja niiden tuloksena kielten erottaminen. Lapsen minäkuva kehittyy siten, että lapsi tulee tietoiseksi kaksikielisydestään ja kaksikulttuurisuudestaan. Tutkimukset osoittavat, että lapset pystyvät pitämään kielet erossa jo varhain ja pyrkivät käyttämään keskustelukumppaninsa kieltä (Lanza 1997: 260–262).

Olen tarkastellut tutkimuksessani kahden sisaruksen kielenomaksumista kaksikielisessä perheessä ikävaiheessa 1;2–4;0. Sisarukset omaksuivat kielensä suomenkielisessä ympäristössä kaksikielisessä perheessä, jossa vanhemmat puhuivat lapsilleen johdonmukaisesti vain äidinkieltään. Keskenään äiti ja isä keskustelivat suomeksi. Tutkimukseni pohjana ovat elämäntutkimukseni kaksikielisen perheen äitinä ja tutkijana, 36 tunnin ääninauhotteet ja päiväkirjamerkinnot neljän vuoden ajalta.

Luonteeltaan tutkimukseni on empiiristä ja induktiivista. Tutkin lasten kielenkehitystä pääosin lingvistisestä näkökulmasta, mutta työhöni sisältyy myös psykolingvistisiä ja sosiolingvistisiä piirteitä. Aineistonani on lasten spontaani kommunikaatio viron- ja suomenkielisen aikuisen kanssa.

▷

Tätä aineistoa olen analysoinut sekä kvalitatiivisesti että kvantitatiivisesti. Analysoin lasten kahden kielen kehitystä diakronisesti heidän elämänsä ja yleiskehityksensä ominaispiirteet huomioon ottaen. Tutkimustulokseni tukevat käsityksiä, joiden mukaan lapset pystyvät vaikeuksitta omaksumaan samanaikaisesti kahta kieltä.

Pirkko Nuolijärvi on sanonut (Helsingin Sanomat 2002), että oma kieli on muutakin kuin väline, jonka saa syntymästä matkaan. Oma kieli on hänen mukaansa aina enemmän kuin kieli, »se on tapa asua omassa ruumiissaan omana itsenään, tapa olla ja elää». Nuolijärvi muistuttaa, että kielet eivät ole kilpailijoita ja että äidinkielen avulla ymmärtää toisiakin kieliä ja löytää oman identiteettinsä kielten ja kulttuurien paljoudesta. Jo antiikin Quintilianus vakuutti, että toisen kielen oppimisen valossa omaksutaan äidinkieli paremmin: »Toisen kielen peilistä näen äidinkieleni ominaisuudet todellista selvemmin» (Oksaar 1992: 8). Tutkimani lapset ovat voineet peilata molempia kieliään toisiinsa tutkimusvaiheen aikana ja voivat peilata kieliään ja yhä uusia kieliä ehkä yksikielisiä vaivatommammin myös tulevaisuudessa. ■

LÄHTEET

- ARNBERG, LENORE 1987: *Raising children bilingually: the pre-school years*. Clevedon: Multilingual Matters.
- 1989: *Tavoitteena kaksikielisyys* (suomentanut Outi Peck). Jyväskylä: Gummerus.
- BAKER, COLIN 2001: *Foundations of bilingual education and bilingualism*. 3. painos. Clevedon: Multilingual Matters.
- BAKER, COLIN – PRYS JONES, SYLVIA 1998: *Encyclopedia of bilingualism and bilingual education*. Clevedon: Multilingual Matters.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1982: *Life with two languages: an introduction to bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- HOFFMANN, CHARLOTTE 1991: *An introduction to bilingualism*. London: Longman.
- JUSCZYK, PETER W. – CUTLET, ANNE – REDANZ, NANCY J. 1993: Infants' preference for the predominant stress patterns of English words. – *Child Development* 64 s. 675–687.
- LANZA, ELIZABETH 1997: *Language mixing in infant bilingualism. A sociolinguistic perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- MEISEL, JÜRGEN (toim.) 1990: *Two first languages — early grammatical development in bilingual children*. Dordrecht: Foris.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2002: Säilyykö suomen kielen asema? – *Helsingin Sanomat* 5.5.2002.
- OKSAAR, ELS 1989: Mehrsprachigkeit im Vorschulalter. – *Die Neueren Sprachen* 88 s. 310–327.
- 1992: *Mehrsprachigkeit bei Kindern — eine Chance, kein Hindernis*. Schriftenreihe des Vereins Oostfreeske Taal 1. V. Heft 1. Aurich: Finke.
- SAUNDERS, GEORGE 1982: *Bilingual children: guidance for the family*. Clevedon: Multilingual Matters.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1981: *Bilingualism or not: the education of minorities*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- 1988: *Vähemmistö, kieli ja rasismi*. Helsinki: Gaudeamus.
- VIHMAN, MARILYN M. – McLAUGHLIN, BARRY 1982: Bilingualism and second language acquisition in preschool children. – Charles J. Brainerd & Michael Pressley (toim.), *Progress in*

cognitive development research: verbal processes in children s. 35–58.
Berlin: Springer-Verlag.

Tilasto ulkomaan kansalaisista 31.8.2000.
Väestörekisterikeskus ja ulkomaa-
laisvirasto.

SIRJE HASSINEN *Simultaaninen kaksikielisyys. Läheiset sukukielet viro ja suomi rinnakkain.* Acta Universitatis Ouluensis Humaniora B 43. Oulu: Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos 2002.

Sähköposti: *sirje.hassinen@oulu.fi*

TIEDOKSI LUKIJOILLE

Virittäjän sanahakemistoa ei enää julkaista vuosikerran viimeisessä numerossa,
vaan se löytyy jatkossa Virittäjän kotisivuilta osoitteesta
<http://www.helsinki.fi/jarj/kks/virittaja/hakemistot/index.html>